

УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

UKRAINE IN INTERNATIONAL RELATIONS

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2022.31.077>
УДК 94(477)(394+323.2)“170/172”“Орлики”

Ольга Ковалевська

д-р. іст. наук, пров. наук. співроб.
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: o_kovalevska2013@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4857-3388>

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ТА ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ РОДИНИ ОРЛИКІВ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХVІІІ ст.

У статті на основі двох збережених документів, які створив український гетьман у вигнанні Пилип Орлик («Prometoria» та «Діаріуш подорожній...»), а також невеликої кількості наукової літератури на тему, авторка здійснила спробу проаналізувати щоденне життя й політичну діяльність членів гетьманської родини в контексті міжнародних відносин першої чверті ХVІІІ століття. Це був період завершення Великої Північної війни й підготовки Ніштадського миру. Родина Орликів перебувала в еміграції та постійно змінювала місця свого проживання. Протягом тривалого часу маловідомим фактом залишалася участь членів родини, зокрема старшої доньки Анастасії Теодори та її чоловіка, в політичних справах Пилипа Орлика. На основі згаданих текстів авторка статті доводить, що Анастасія Орлик була активною співробітницею й помічницею свого батька, допомагала йому листуватися з членами родини та політичними компаньйонами. В умовах постійних політичних переслідувань із боку московської влади, переїздів і родинних трагедій, які пережили Орлики, дружина гетьмана не завжди могла бути йому корисною. Отже роль Анастасії як однієї із посередниць у політичних справах батька істотно зросла. Активним помічником гетьмана був його майбутній зять Йохан Стенфліхт. Він намагався допо-

могти Орлику з амністією від московського царя Петра I на вигідних умовах, однак його зусилля не увінчалися успіхом. Користуючись допомогою своїх дітей і рідних, Орлик прагнув зберегти інтерес європейських держав до української справи. Завдяки їхнім спільним зусиллям український уряд в еміграції упродовж деякого часу намагався утримувати свої позиції у міжнародних відносинах 1720–1730-х років. Друга донька Орлика — Варвара, яка на час закінчення Великої Північної війни була дуже юною, політичними справами свого батька не займалася. Водночас після смерті старшої сестри вона замінила її дітям матір і стала черговою дружиною Стенфліхта. Онуки Орлика по лінії Анастасії Теодори пережили свою матір, яка рано померла, однак не пережили батька. Вони всі померли в молодому віці. У шлюбі з Варварою Орлик Стенфліхт дітей не мав. Так обидві гілки генеалогічного дерева Орликів – Герциків припинили своє існування. Нині у Швеції ще можна знайти матеріальні свідчення життя Йохана Стенфліхта, однак вони не пов'язані з його українськими дружинами й нащадками гетьмана-вигнанця Пилипа Орлика.

Ключові слова: Пилип Орлик, Анастасія Теодора Орлик, родина Орликів, Йохан Стенфліхт, Велика Північна війна, Ніштадський мир.

Olga Kovalevska

Doctor of History, Leading Researcher

Institute of History of Ukraine

the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Mykhailo Hrushevskiyi Street, Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: o_kovalevska2013@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4857-3388>

DAILY LIFE AND POLITICAL ACTIVITY OF THE ORLIK FAMILY IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE FIRST QUARTER OF THE 18th CENTURY

On the basis of two surviving documents compiled by Pylyp Orlyk ("Promemoria" and "Diariusz podorożny ..."), as well as insignificant literature, the author made an attempt to analyze the daily life and political activities of members of the Hetman's family in the context of international relations of the first quarter of the 18th century. This was the period of the end of the Great Northern War and the preparation of the Treaty of Nystad. The Orlyk's family was in exile and had been constantly changing the place of

residence. The involvement of members of Orlyk's family, including his eldest daughter Anastasia Theodora and her husband, in Pylyp Orlyk's political affairs has long been a little-known fact. Based on the mentioned texts, the author of the article proves that Anastasia Orlyk was an active associate and assistant of her father, helping him to correspond with family members and political companions. In the face of constant political persecution by the Moscow authorities, relocations and family tragedies experienced by the Orlyk, the hetman's wife could not always be useful to him. As a result, Anastasia's role as one of her father's political mediators increased significantly. An active assistant to the hetman was his future son-in-law Johan Stenflycht. He tried to help Orlyk get amnesty from the Tsar Peter I of Moscow on favorable terms, but his efforts were unsuccessful. Using the help of his children and relatives, Orlyk sought to maintain the interest of European states in the Ukrainian cause. Thanks to their joint efforts, the Ukrainian government in exile tried for some time to maintain its position in international relations in the 1720s and 1730s. Orlyk's second daughter, Barbara, who was too young at the end of the Great Northern War, was not involved in her father's political affairs. At the same time, after the death of her sister, Barbara became Stenflycht's wife and mother of Anastasia's children. Orlyk's grandchildren on Anastasia Theodora's side survived the early deceased mother, but did not survive their father. Stenflycht had no children in his marriage to Barbara.

Thus, both branches of the Orlyk-Gertsik family tree were interrupted. Today in Sweden, you can still find material evidence of the life of Johan Stenflycht, but they are not connected with his Ukrainian wives and heirs of the exiled hetman Pylyp Orlyk.

Keywords: Philip Orlyk, Anastasia Theodora Orlyk, Orlyk family, Johann Stanflycht, Great Northern War, Treaty of Nystad.

Як відомо, у другому томі «Діаріуша подорожнього» Пилипа Орлика між записами подій січня та лютого 1724 року було розміщено доволі цікавий із погляду генеалогії та сімейної історії документ, який назвали «Промеморія»¹. Саме з цього документа ми дізнаємося, де народився сам автор «Діаріуша», з ким і коли одружився та скількох мав дітей. Дослідникам стає відомо, що Пилип Орлик загалом прожив 70 років, з них у шлюбі перебував 44 роки й мав з однією й тією самою жінкою вісьмох дітей: Анастасію Теодору (6.11.1699–11.03.1728), Григорія Петра (21.12.1702–14.11.1759), Михайла Яна (29.07.1704–1723), Варвару (1707–між 1734–1738), Якуба (23.10.1711–4.05.1721), Марту (5.06.1713–?), Марію Анну (19.10.1715–?), Катерину (5.11.1718–1719). З усіх дітей

Пилипа Орлика та Ганни Герцик вижили й досягли дорослого віку лише шестеро.

З тексту «Прометогія» також можна дізнатися, коли дітей охрестили та хто були їхніми хрещеними батьками, а отже, з якими родинами Пилип Орлик мав зв'язки кумівства, до яких професійних і соціальних кіл належав. Так, Анастасію Теодору тримали до хреста Григорій Герцик, швагер Орлика з Марією Максимовічевою, своєю сестрою, а також полтавський полковник Левенець із дружиною Параскою². Григорія Петра, як відомо, 21 грудня 1702 року тримав до хреста сам гетьман Іван Мазепа з Любов'ю Кочубей, дружиною генерального судді Леонтія Кочубея³. Гетьман разом із дружиною лубенського полковника Забіли (якого саме — незрозуміло, імовірна помилка у прочитанні прізвища) мав тримати до хреста й наступного сина подружжя Орликів — Михайла Яна. Однак оскільки дитині загрожувала смерть від несподіваної хвороби, його охрестили 30 вересня 1704 року (майже через два місяці після народження) за відсутності батька, який разом із гетьманом перебував поза Батурином через події Північної війни. Отже хрещених батьків для сина явно обирала лише Ганна. Ними стали генеральний суддя Іван Чарниш і якась пані Тетяна, прізвище якої чітко прочитати не вдалося⁴. Очевидно, через відсутність гетьмана в Батурині⁵ було відкладено й хрещення наступної дитини Орликів — Варвари. Вона народилася 7 квітня 1707 року, а похрестили її аж 4 січня 1708 року. Хрещеними батьками стали гетьман Іван Мазепа та дружина його загиблого племінника Ганна Обидовська з Кочубеїв, полковниця Стародубська⁶. Як видно, всі старші діти Орликів народились у Батурині.

А вже всі наступні нащадки народилися й були хрещені за межами Гетьманщини. Так Якуб народився в Бендерах, а його хрещеними батьками стали сам шведський король Карл XII і цивільна дружина молодшого племінника вже померлого Мазепа Ганна Войнаровська⁷. Марту, також народжену в Бендерах, похрестили через п'ять днів після народження. Її до хреста тримали польський король Станіслав Лещинський, князь Міхал Сервацій Корибут Вишневецький⁸, Юзеф Потоцький⁹, воевода київський, старша донька Орликів Анастасія, якій тоді було вже 14 років, і знову Ганна Войнаровська¹⁰. Наступна дитина — Марія Анна — народилася на теренах Померанії. Її хрещеними батьками стали той самий Станіслав Лещинський, за якого дівчинку тримав генерал Понятовський, і шведська королівна Урсула Елеонора, за яку тримала графиня Реншильд, дружина фельдмаршала Реншильда¹¹. Остання донька Орликів народилася на півдні Швеції у Сконе в місті Крістіанштадті, де тоді перебував гетьман Орлик і його уряд у вигнанні. Дитина прожила недовго — померла у 1719 році, її поховали на місцевому кладовищі. Хрестини дали

Орлику можливість поріднитися з представниками місцевої шведської знаті: генерал-губернатором Сконе Гардом, генерал-лейтенантом Шульцем, генерал-лейтенантом Албеделем, імовірно, комендантом міста полковником Крисхановським та їхніми дружинами¹².

Найбільше свідчень зберіглося про життя та діяльність сина Орликів — Григорія Петра, відомого військового діяча Франції, співучасника багатьох дипломатичних акцій свого батька¹³. Водночас цікаво було би простежити долю гетьманських доньок, дізнатися, що з ними відбувалося на фінальному етапі Великої Північної війни та після підписання Ніштадського миру.

Отже, йтиметься про Анастасію Теодору та Варвару Орлик, які за дивним збігом обставин по черзі були в заміжжі з одним і тим самим чоловіком — шведським генералом Йоханом Штенфліхтом/Стенфліхтом (1682(?)–1758)¹⁴.

Вірогідних джерел про життя й діяльність цих осіб загалом дуже мало. Проте певну інформацію можемо почерпнути саме з щоденника Пилипа Орлика за кінець 1720-го — початок 1723 року. Ці короткі свідчення дають можливість відчутти ставлення батька до своїх доньок (і до решти дітей та дружини) й до майбутнього зятя, а також прояснити їхню роль у тогочасних політичних подіях.

Коли Орлик покидав Швецію у 1720 році, то 11 жовтня він виїхав зі Стокгольма, а вже 20 жовтня в містечку Бротби зустрівся з родиною, яка виїхала з Крістіанштадта. 29 жовтня в суботу, у день святої Анастасії, покровительки найстаршої доньки Орлика, гетьман і його оточення перенесли речі на корабель і о п'ятій годині вечора відпливли від шведського берега¹⁵. Саме в такій описовій формі вперше було зроблено запис, пов'язаний з Анастасією Теодорою, якій тоді виповнився 21 рік.

17 листопада Орлик, який уже перебував на континенті в містечку Грибсвальд, написав листи до Вроцлава радникові Левенбургу у справі своєї родини, а також до де Добелера щодо надсилання векселем тисячі талерів через банк. Також він прописав маршрут руху членів своєї родини. Наступного дня всі разом виїхали з Грибсвальда, однак за містом їхні шляхи розійшлися: Ганна Орлик із дітьми мала їхати Бранденбурзьким шляхом до Вроцлава, а Пилип із Григорієм Петром до Ганновера на Росток через Мекленбург¹⁶. Із цього моменту починається довге й майже щоденне листування між Орликом і його дружиною¹⁷. Грудень 1720 року виявився дуже важким, бо Орлик довго не мав новин про долю родини, до того ж саме тоді він отримав звістку про арешт у Варшаві брата дружини — Григорія Герцика.

17 січня 1721 року Орлик із сином прибули до Вроцлава й одразу поїхали до будинку, де зупинилася вся їхня родина. Там гетьман застав

Нахимовського¹⁸, який утік до цього міста, коли дізнався про приїзд родини Орлика. Цього дня Орлик «тішився від гарного здоров'я» і «щасливого прибуття до родини», тож нічого не робив і відпочивав¹⁹.

19 січня 1721 року гетьман зробив у «Діаруші» цікавий запис, який стосувався доньки. Він записав, що «моя донька була на костюмованому балу, де його милість князь Гольштейнський²⁰ засвідчив їй ласку і приязнь до мене та просив передати мені вітання»²¹. Хоч Орлик не називає імені дівчини, але явно йдеться про Анастасію, старшу доньку. Через кілька днів, а саме 24 січня, він знову записав, що «сьогодні Настуся була на костюмованому балу в масці, де познайомилася з ... її милістю панею Орликовою завдяки його милості пану графу Саксонському»²². З цього дня починаються тісні контакти родини українських Орликів із їхніми шльонськими родичами. Пилип Степанович багато писав про їхніх спільних предків, про спільний герб «Новина»²³, який використовували всі члени родини на своїх печатках, про поховання у Кракові прадіда Станіслава Орлика. 26 січня обидві родини зустрілися за обідом, на який барон Орлик запросив Пилипа Орлика разом із дружиною та старшими донькою (Анастасією) й сином (Григорієм)²⁴.

29 січня Орлик зробив перший і чи не єдиний запис про молодших доньок, які від часу приїзду до Вроцлава мешкали в монастирі святих августинок. Він зазначив, що їздив на богослужіння до єзуїтів, мав приватний обід із генералом Кришпіном і доньками Варварою (14 років) та Мартою (8 років), які приїхали до батька з візитом. Цього самого дня в нього гостювали сини Михайло (17 років) та Яків (10 років) зі своїм наставником із Вроцлавського єзуїтського пансіону²⁵. Наступного дня вперше було зроблено запис, у якому фігурував майбутній зять, «угорський полковник» Йохан Стенфліхт²⁶, що разом з іншими шведськими знайомими гетьмана завітали до нього на обід.

Наступний візит доньок було занотовано 5 лютого, коли Орлик разом із генерал-лейтенантом Кришпіном були в нього на обіді після богослужіння в домініканському костьолі. Привертає увагу те, як автор «Діаріуша» пише про своїх дівчат: «мої діти Бася і Мартуся», що свідчить про його теплі та ніжні почуття до дітей. Через кілька днів, 8 лютого, Орлик описав розваги молоді, якими ті бавилися. Після катання на санях по місту, в якому брали участь дівчата і юнаки, всі поїхали «на бал і там довго до ночі танцювали»²⁷. Наступного дня Пилип Степанович занотував кілька слів і про своє дозвілля: «гостював у його милості пана барона Орлика, а потім відвідав комедію, з якої повернулися до будинку перед дев'ятою годиною»²⁸.

14 лютого на Масляну, як зазначив гетьман, він уперше відвідав князя Гольштейнського²⁹, де його «мило прийняли і оголосили про підтримку»

в усіх справах. Звідти поїхав на обід до Стенфліхта, де розважався до ночі, спостерігаючи за катанням на санях по місту³⁰.

8 березня, у зв'язку з приїздом до Вроцлава Ягужинського³¹, Орлик був у свого родича, який порадив йому на певний час покинути місто й заради безпеки сховатись у францисканському монастирі. Тому вже 10 березня вигнанець інкогніто виїхав до Вартенбурга. А через кілька днів отримав листа від дружини, яка повідомила йому про заходи Ягужинського при імператорському дворі, спрямовані на арешт Орлика та членів його родини³². Урешті Ягужинському відмовили, а гетьману дозволили залишитися в імперії³³.

У квітні було вирішено долю Григорія, якого Орлик передав до рук барона Менніха, попрощався з ним і благословив на військову службу до Саксонії³⁴. Через три дні, 19 квітня, гетьман отримав листи від Стенфліхта з копією листа від Ягужинського та лист від доньки.

Через два дні Орлик з помічниками вже дістався Кракова, де поселився в будинку на площі Ринок³⁵. Наступного дня йому пощастило бачити церемонію інтродукції (чиноположення) єпископа в кафедральному соборі на Вавелі та зустрітися зі старим «приятелем та інформатором» отцем Ваневським. З Кракова він відправив кореспонденцію до різних осіб, зокрема й до Стенфліхта, Настусі та Григорія³⁶. 28 квітня від усіх адресатів надійшли відповіді, в яких, до речі, йшлося про заходи Гагаріна³⁷, який тоді перебував у Вроцлаві, спрямовані на вистежування Орликів із наміром когось із них «зжертви»³⁸. Наступного дня гетьман відписав донці, яка надалі стала його постійним дописувачем і співробітником.

Важливою подією для Орлика під час його перебування у Кракові навесні 1721 року стало віднайдення могил прадіда Станіслава та його дружини Катерини, про що гетьман детально написав у щоденнику³⁹. Імовірно, свою радість від цієї знахідки він описав і в листі до Анастасії, який відправив 3 травня після відвідування костюлу Святої Трійці отців домініканців. 6 травня Орлик написав Григорію, щоб залишався на службі в Першій королівській гвардії у Саксонії, а також відправив листи дружині та доньці. Однак через два дні Анастасія повідомила батьку сумну звістку — захворів Якуб. Наступного дня занепокоєний батько пішов до образу Діви Марії, де дав милостиню на два молебні за «милішого сина Якубка», а у Фарському костелі вислухав три молебні за його здоров'я⁴⁰. Упродовж кількох днів між усіма членами родини відбувалося жваве листовне спілкування. Гетьман дуже переймався не лише хворобою сина, а й станом «змученої і згорьованої дружини». 12 травня він отримав лист, датований ще 8 травня, про смерть «наймилішого за всіх сина Якубка». Ця новина «розірвала йому серце і душу».

У щоденнику він зафіксував деякі деталі поховання дитини, зокрема те, що езуїти на прохання Ганни Орлик видали їй тіло сина, яке вона перевезла до жіночого монастиря на Вроцлавському передмісті, де жила сама й де 17 травня його поховали. Орлик із болем писав: «О, незворотна втрата! О красивий хлопчику, не надто вір кольору. Білі вовчі ягоди пропадають, а чорну чорнику зберігають». Трохи отямившись, він написав листи до дружини й Настусі зі співчуттям за «безповоротну на все життя втрату наймилішого небіжчика Якубка». Наступний день Орлик провів у стражданні та грі. 17 травня він повідомив сумну новину Григорію. Відсутність листів від дружини його непокоїла. А судячи із записів у щоденнику, він серйозно переймався психічним станом Ганни й побоювався, щоб вона не наклала на себе рук і не залишила молодших дітей сиротами.

22 травня гетьман отримав кореспонденцію від Анастасії та сина Михайла, які повідомили причину смерті Якуба: «безбожний наставник» дав йому ліки з «хліба з сіркою та лавровим листом та наказав топити піч». Від цього в Якуба піднялася температура, почався головний біль і сильна блювота, а потім стався приступ епілепсії. До кінця місяця вся родина перебувала у глибокій скорботі та оплакувала померлого хлопчика.

Попри втрату, саме тоді гетьман-вигнанець розпочав ближче політичне листування з Стенфліхтом, яке відбувалося «цифрою», тобто було зашифрованим. Про що в ньому йшлося, можна лише здогадуватися⁴¹.

У червні Орлик листувався з бароном Менніхом щодо зміни місця перебування сина Михайла та зміни свого інформатора; з родиною — про висловлене бажання сина змінити місце свого проживання; з родичами дружини (Іваном Герциком зі Стокгольма); з київським воєводою про Опанаса Герцика; з Григорієм про перебування короля в Дрездені та про зустріч зі Стенфліхтом. З останнім, судячи з тексту щоденника, спілкування було дуже щільним. У листах, окрім співчуття щодо смерті Якуба, були й політичні питання, зміст яких Орлик не розкривав. Водночас через слабке здоров'я дружини листи з Вроцлава частіше почали надходити від імені Анастасії, яка, по суті, замінила матір у процесі комунікації батька з необхідними йому кореспондентами.

У липні 1721 року Орлик отримав листи від доньки, власноруч написану записку від дружини, лист від барона Менніха, а також кореспонденцію від рідних, де вперше було зафіксовано цікаву інформацію про тих служниць, які супроводжували родину Орликів після від'їзду зі Швеції: «служниці шведки лютеранки Анна-Марія і Грита стали католичками, а Голкова народила сина»⁴². Тоді ж Анастасія та Михайло повідомили батьку, що останній покинув езуїтський монастир і переїхав

разом із Менніхом до Тешена. У відповідь гетьман дав якісь розпорядження дружині щодо московського нагляду за ними. Водночас написав до Григора із запитанням, чому не відповідає на батькові листи (пізніше з'ясувалося, що син вивихнув руку під час фехтування й фізично не міг писати). У цьому листі Орлик спеціально відзначив, що кілька днів писав якісь розпорядження до майбутнього зятя⁴³.

Зі змісту записів у щоденнику стає очевидним, що загроза арешту з боку московських агентів реально зростає. Орлик написав дружині й попросив передати доньці, щоб помолилася Богу за його справу. Водночас Ганна застерігала чоловіка, щоб «остерігався Москви». Загострення ситуації було викликано наближенням кінця війни та початком переговорного процесу щодо умов миру. І дружина, й Менніх писали Орлику, що прихильні до нього графи Флемінг і Мантеуфель радили йому «знайти інше безпечніше місце, а Григорія ... рекомендувати до іншого війська». 26 липня 1721 року Орлик написав кілька листів і нагадав обом графам, а також великому коронному маршалку, канцлерові, підляському воєводі та коронному польному гетьманові про єдиний свій інтерес: «На що я маю сподіватися після підписання трактату між Швецією та Московією, і яке можу отримати відшкодування від короля Речі Посполитої, що не прийняв від мене Україну з турецькою протекцією»⁴⁴. Про все це він писав і до дружини, й до доньки, й до майбутнього зятя, які всі разом тоді були його довіреними особами, з якими він міг обговорювати не лише родинні питання, а й своє політичне майбутнє.

Уже 28 липня в місцевих газетах з'явилися повідомлення про ймовірність укладення миру, який реально було підписано 30 серпня 1721 року. Орлика ці новини дуже хвилювали. Водночас Ганна повідомила чоловікові звістки з Гетьманщини, які вона почула від українських купців⁴⁵. Новини явно були невтішними, тому Орлик почав замислювати, куди і як перевезти родину. Кілька разів він писав до ігумені Вроцлавського монастиря святих августинок з подякою за перебування в його стінах дружини та доньок. Водночас у щоденнику відбилися його хвилювання через грижу, яку виявили у Григорія. Інтенсивне листування з дружиною, донькою та майбутнім зятем, з яким гетьман спілкувався лише зашифрованими листами, призвели до перенапруги, й Орлик захворів. Він скаржився на головний біль і лихоманку, пив потогінне, дотримувався дієти й молився, що не завадило йому відписати листа на Січ до Війська Запорозького.

З вересня інтенсивність листування між членами Орликової родини стала трохи меншою. Відтепер листи від Стенфліхта почали надходити через Настю, яка пересилала їх батькові. Цікавими деталями того часу стали переїзд Орлика на вулицю Святої Анни у Кракові, а також те, що

«московський поштар загубив сакви з поштою», де були листи до Стенфліхта, та його «сто червоних»⁴⁶. Водночас Орлик у власних листах до шведа, який, як видно, тоді був активним гетьманським співробітником, щось йому радив у «певній справі», під якою слід розуміти умови, що їх гетьман прагнув виторгувати для себе у зв'язку із закінченням війни.

29 вересня Пилип Степанович отримав повідомлення від Анастасії, яке їй надіслав Стенфліхт, про підписання миру між Москвою та шведами. Через тиждень, 6 жовтня, надійшли листи від дружини та Йохана, який писав, «що за життя небіжчика короля [йдеться про Карла XII. — *Авт.*] повноважні московські послы не бажали включати до трактату» Орликового імені та посади. «Тому небіжчик Гьорц постановив із ними, щоб усім особливим і шляхетним [підкреслено Орликом. — *Авт.*] особам було дано загальну амністію. Якби тепер мене включили до трактату, — писав Орлик. — 3 того мав би честь шведський король, через самолюбство якого князь Гольштейнський хотів мене повернути його милості цареві»⁴⁷. Про реакцію Стенфліхта на цей лист нічого не відомо.

11 жовтня, в день свого патрона Святого Пилипа, Орлик був у кармелітів на службі біля чудотворної ікони Богородиці, вислухав три замовлені служби на честь Господа Бога та Пресвятої Богородиці та відзначив іменини постом. 18 жовтня він замовив службу за здоров'я своєї доньки Марії Анни, якій того дня виповнилося шість років. І це була перша й остання згадка про наймолодшу доньку Орлика за аналізований період. Наступного місяця, 28 листопада, в суботу, окрім листа дружині та пану Нахімовському, Пилип Орлик написав спеціальне вітання найстаршій доньці Анастасії щодо дня її патронеси й «засвідчив свої батьківські почуття»⁴⁸. Дещо пізніше він повідомив, що Стенфліхт має надіслати їй через пана Левенбурга 100 червоних із нагоди свята⁴⁹. Наступні дні принесли гетьманові невеселі новини про смерть його родички баронеси Орлик, затримку виїзду Григорія на службу, неповернення боргу в сумі 200 червоних золотих, а також відомості від Стенфліхта про те, що не лише запорожців, а й Гольштейнського князя виключили з трактату про мир, підписаного між Москвою та Швецією⁵⁰. На додаток до всього Орлик дізнався, що його син Михайло побажав стати ченцем і збирається вступити до монастиря провідників ордена святого Норберта⁵¹.

Наступний 1722 рік розпочався для гетьмана-вигнанця тими самими проблемами безгрошів'я та необхідності перевезти родину в інше місце, якими він опікувався й наприкінці минулого року. Уже в першому листі від Йохана Стенфліхта йшлося про те, що «його милість цар» хоче дати гетьману амністію й повернути маєток, але за умови, що вигнанець житиме під його владою в Україні. Він також повідомив, що цар виїхав до

Москви святкувати свої «тріумфальні перемоги»⁵². Очевидно, ці новини Йохан повідомив і Анастасії, бо й діти, й дружина почали просити Орлика якнайшвидше знайти їм місце в якомусь жіночому монастирі під Краковом чи в самому місті. Анастасія від імені Ганни повідомляла батьку, що матір сама писала до Тшебниці до пані Чернковської із питанням, чи може вся їхня сім'я перебраться до її монастиря. Отже Орлик мусив швидко розв'язувати цю проблему, про що попередив дружину наступним листом. Зокрема він писав, що вона з дітьми зможе жити або в монастирі на Звіринці, або в пань провідниць, або в бернардинок. Григорій, у власній кореспонденції до батька, інформував його про домагання царського резидента при імператорському дворі видати йому втікача. Цей чоловік також цікавився місцем перебування гетьманової дружини з дітьми та місцем служби самого Григорія. Усе це змусило Орлика негайно перевезти родину до Кракова. Він листовно дав розпорядження барону Менніху допомогти Ганні з дітьми виїхати з Вроцлава. Натомість виїзд затримався на кілька днів, бо Орлики мусили сплатити свої борги, які сягнули 800 талярів⁵³.

Нарешті в лютому 1722 року в Кракові після довгої розлуки родина возз'єдналася. Для більшої безпеки Ганна з дітьми після переїзду розмістились у жіночих монастирях (це був монастир бернардинок при костьолі Святого Андрія для доньок і пансіон при костьолі Святого Йосипа у францисканок для дружини⁵⁴). Григорій в очікуванні наказу виїхати на службу до Саксонії у цей час проживав у одному з маєтків барона Орлика на Шльонську. Свято возз'єднання родини Орлики відзначили «малим коштом», а сам гетьман втішився «танцями та співами дітей»⁵⁵. Наступними днями гетьман описав свої новини в листі до Стенфліхта, який тоді вже перебував у Петербурзі.

12 лютого Пилип Орлик з отцем Ваневським і доньками були з візитом у сестер бернардинок, щоби відрекомендувати їх та ознайомити з місцем майбутнього проживання. Орлику пообіцяли надати окрему кімнату для його дівчат, що загалом суперечило правилам. За проживання та харчування доньок батьку треба було сплачувати по 200 злотих на рік за Настю (23 роки) та Варвару (15 років), а також по 150 злотих — за Мартусю (9 років) та Марисю (7 років)⁵⁶.

Наступного дня Орлики приймали в себе брата Ганни Івана, який розповів їм, як шведи негостинно спровадили його зі Швеції, і як йому дорогою довелося збирати собі на хліб.

Коли Орлик улаштував нашвидкуруч свою родину, то мусив знову з ними попрощатися. Він забрав із собою лише сина Михайла й помічників та виїхав у дорогу, щоби згодом дістатися турецьких володінь.

Далі в «Діаріуші подорожньому» міститься багато цікавих записів, які й фіксували всі пригоди та тяготи подорожі. Зокрема було зафіксовано ще

одне фіктивне ім'я гетьмана, яким він послуговувався під час цієї небезпечної мандрівки — Менжицький⁵⁷. Попри всі негаразди з грошима на харчування та пошкодженнями транспорту, Орлик не забував писати рідним, зокрема дружині, старшій донці, сину, майбутньому зятеві та всім прихильним особам, які йому допомагали вести справи. У відповідь Ганна писала з Кракова, що живі-здорові, але живуть у нестатках⁵⁸. У травні 1722 року від купців із Гетьманщини гетьман дізнався, що Петро I організував похід на Персію, і що миргородський полковник Данило Апостол повів «20 тисяч козаків до Царицина, де вони мали залишити коней і далі плисти кораблями Волгою»⁵⁹.

Коли в червні мандрівники прибули до Галаца, то Орлик залишив у щоденнику кілька цікавих спогадів про це місце. Увечері 30 червня він пішов до церкви Святого Юрія (Георгія), «у якій відвідав поховання небіжчика Мазепи й помолився за його душу». А далі він писав так: «Його смерть залишилася непомітною, дивуюся, що такий великий славний керманич не має гідного поховання» [підкреслено Орликом. — *Авт.*]⁶⁰, що опосередковано свідчить про відсутність над могилою гетьмана будь-якого видатного надгробка.

На території Фракії у другій половині липня з Михайлом сталася неприємна пригода, й батько думав, що хлопець зламав собі кістку правої руки, бо під ним упав кінь. На щастя, виявилось, що він її лише «сильно забив». Загалом під час цієї поїздки з Орликами траплялося чимало неприємностей, і вони були змушені відшкодовувати свої втрати, віддаючи цінні для них речі — як-от пістолети Карла XII. Водночас чимало особистих речей просто забули чи загубили: книжки, табакерку Орлика, мисливську рушницю тощо. Дорогою мандрівники та їхні слуги також часто хворіли. Водночас іноді їм траплялися цікаві люди, з якими Орлик-старший провадив серйозні дискусії на релігійні теми⁶¹.

25 вересня 1722 року в суботу Пилип Орлик занотував у щоденнику, що надіслав листи «наймилішій дружині» та «коханій Настусі», якій написав побажання «від Бога всемогутнього всілякого благословення на одруження»⁶². Тобто в проміжку між осінню 1721-го та осінню 1722 року, коли дещо відпала актуальність політичних питань, до розв'язання яких було залучено доньку та майбутнього зятя, у них знайшлося більше часу на особисті стосунки, що закінчилися заручинами. Відповіддю на повідомлення про них і став той лист. Водночас саме тому, що політичні контакти для Орлика на певний час стали неактуальними, до нього звернувся його секретар капітан де Клуар. Він просив відпустити його до Англії, й Орлик мусив погодитися, бо «не міг більше затримувати»⁶³. У жовтні 1722 року, хоч із запізненням, до Орлика дійшла звістка про арешт Войнаровського та зміну покарання для Григорія Герцика. Гетьман

написав, що дістав звістку від грецького купця з Гетьманщини, «начебто пана Войнаровського і пана Григорія, мого швагра, усунено від їхніх обов'язків, і Григорій тепер живе в своїх маєтностях у Полтаві»⁶⁴.

Кінець листопада 1722 року для Пилипа Орлика був сумним, бо минув рік від смерті його сина Якуба, якому могло виповнитися 11 років. 23 листопада, в день святого апостола Якова й день народження сина, гетьман провів у скорботних спогадах про нього. Він ходив до церкви, де дав гроші на поминальну службу за любу померлу дитину, а також подякував Богові, що є в «святому шлюбі вже 24 роки». Останній факт красномовно свідчить, що родина для Орлика завжди була найбільшою цінністю, а щире кохання до дружини не згасло попри всі негаразди їхнього емігрантського життя. Того самого дня він написав кілька листів і до Ганни, і до Анастасії, і до Йохана. Лист до останнього стосувався справ політичних, тому його було написано цифрами.

Цікаво, що за весь описаний період Пилип Орлик лише кілька разів згадував свою доньку Варвару. Навіть у записах за грудень 1722 року, коли описував день святої Варвари, не згадав, що це покровителька його доньки. Зазначив лише, що був того дня на службі Божій у церкві Святих Костянтина й Олени, яка неподалік його будинку в Фесалоніках, відстояв акафіст Варварі та завітав на горілку й каву до місцевого грека, який його запросив⁶⁵.

Наприкінці 1722-го — на початку 1723 року Орлик і далі листувався зашифрованими листами зі своїми співробітниками й насамперед зі Стенфліхтом, графом Флемінгом, з сином Григорієм, з дружиною та донькою Анастасією. Про те, як подальшу долю членів його родини було відтворено на сторінках щоденника, розповісти важче, бо текст до кінця не розчитаний і не перекладений. Натомість окремі факти з їхнього життя в повоєнний час таки відомі.

Дослідження Бертіла Хегмана⁶⁶, присвячене життю й діяльності зятя Орлика, дає змогу дізнатися чимало цікавих фактів його біографії. Зокрема те, що Йохан Стенфліхт походив з Естерготланда. Здобув освіту в Лінчопінгу. Потім став військовим, як його батько, та розпочав військову службу у званні унтер-офіцера Остготського кавалерійського полку. Далі була служба на теренах Речі Посполитої й Угорщини. У 1717 році Стенфліхт залишив терени Польщі й приєднався до Карла XII у Лунді, де король доручив йому виховання та військову освіту молодого герцога Карла Фрідріха Гольштейнського. У 1719-му Стенфліхт формально залишив шведську службу, щоб діяти в Гольштейні. Там само йому було надано чин генерал-майора гольштейнської армії. Унаслідок специфіки своєї служби Йохан перебував у контактах з російськими дипломатами. Зі змісту щоденника Орлика видно, що впродовж 1721-го —

початку 1723 року Стенфліхт активно листувався з українським гетьманом і явно прагнув допомогти йому виклопотати амністію в московського царя. У 1723-му він офіційно одружився з Анастасією Теодорою Орлик, з якою прожив п'ять років до смерті останньої (померла у віці 29 років). Де саме він проживав із дружиною й де її поховано, поки що невідомо. Проте маємо інформацію, що не тільки батько, а насамперед матір Анастасії подбала, щоб після смерті старшої доньки Стенфліхт одружився з іншою донькою Орликів — Варварою, якій тоді виповнився 21 рік.

Вважають, що до Швеції Стенфліхт повернувся з Варварою та синами від шлюбу з Анастасією. Після повернення його заарештували й звинуватили в державній зраді за те, що нібито був причетним до спроби заволодіти шведським престолом гольштейнським претендентом. У ході спрощеного судового процесу 1731 року його засудили до депортації. Стенфліхт повернувся до Європи, де взяв участь у війні за польський спадок на боці Станіслава Лещинського. Потім цей швед потрапив на французьку службу й навіть здобув чин генерал-лейтенанта та в 1738-му його було обрано комендантом у Гамбургу. За цей час вирок шведського суду було скасовано, і він зміг повернутися до Швеції.

У 1741 році Стенфліхт спробував узяти участь у війні проти Росії, але йому завадив генерал Левенгаупт. Тоді Йохан зосередився на політичній діяльності, працюючи в риксдагу на герцога Гольштейнського. Коли в 1743 році війна закінчилася, мирний договір у місті Або було підписано на умовах, які запропонувала Росія. Одним із його пунктів було визнання Адольфа Фредеріка спадкоємцем бездітного короля Швеції Фредеріка I. У цій ситуації Стенфліхт підтримав кандидатуру Адольфа Фредеріка (1751–1771), який походив із Гольштейн-Готторпської династії.

Коли Йохан Стенфліхт у 1749 році нарешті вийшов у відставку, то з родиною оселився в селі Обю у графстві Круноберг (цікаво, що через це село Пилип Орлик проїжджав, коли залишав Швецію в 1720 році). У 1752-му відставний вояк придбав гостинний двір у селі Ньоббель у парафії Ведерсльов, де згодом і завершив свої дні.

Сімейне життя генерала виявилось дуже бурхливим. Як з'ясував шведський фахівець із генеалогії Крістофер фон Варнштедта (1918–1998), Стенфліхт уперше одружився близько 1707/1708 року на якійсь далекій родичці короля Станіслава Лещинського зі Шльонська, яка померла приблизно в 1722/1723 році. У тому шлюбі в подружжя народився син Філіп (1708–?). У 1728-му він став прапорщиком французького Королівського польського полку. Упродовж 1731–1734 років Філіп перебував на службі в Гольштейн-Готторпського князя, а від 1734-го — на польській службі. Де й коли він помер, з'ясувати поки що не вдалося.

Другим шлюбом, як було з'ясовано, Стейфліхт був пов'язаний із донькою Пилипа та Ганни Орлик Анастасією Теодорою. Вважають, що шлюб уклали в Гьорхені (≈ 10 км на північний схід від Равіца та за 60 км від Вроцлава).

У цьому шлюбі народився син Карл Густав (онук Пилипа Орлика) (1724, Гьорхен — 1758, Франція). У 1746 году він був лейтенантом французького Королівського піхотного польського полку. У 1747 році Карл Густав дослужився до чину секунд-капітана того самого підрозділу. У 1750-му став майором, потім підполковником і в 1758 році — полковником. Другою дитиною була донька, ім'я якої не зберіглося, як і роки її життя (народилась, імовірно, у 1725 році). Є відомості, що в 1742-му вона жила з батьком у Гамбургу. Третя дитина — син Філіп, який народився на теренах Речі Посполитої у 1726 році. У 1731-му він із батьком мешкав у Швеції, але невдовзі помер.

Третій шлюб Йохан Стенфліхт мав з іншою донькою Пилипа Орлика — Варварою (в літературі є розходження в інформації: за однією версією Йохан одружився з нею одразу після смерті Анастасії у 1728-му, за іншою — трохи пізніше, у 1731/1732 році). З цією жінкою Стенфліхт також прожив недовго, бо вона померла в проміжку між 1734 та 1738 роками, імовірно, під Станіславовом (нині Івано-Франківськ). Чи мало подружжя спільних дітей, джерела не повідомляють. Схоже, Йохан одружився з Варварою, лише щоб вона доглядала за дітьми своєї рано померлої сестри Анастасії.

Після смерті Варвари Стенфліхт ще встиг нажити п'ятьох дітей зі своєю покоївкою Сюзаною Монтан (доньки Елізабет, Луїза, Доротея, сини Густав і Мікаель) та троє дітей з економкою Стіною Хагеберг.

Після смерті в 1758 році генерала Йохана Стенфліхта поховали під кафедрою в західній частині церкви, яку він устиг побудувати для власних потреб у Ведерсльові. Зберіглося цікаве повідомлення, яким був цей шведський генерал із дивною долею наприкінці свого життя: «Стенфліхту було близько 80 років, та він майже осліп. Маленький й некрасивий, одягнутий у сюртук, старенький і неприємний старий. Він жив у селі, мав дві маленькі нефарбовані кімнати, абажур, кілька столиків та стільців. Мав одну покоївку та слугу; їв добру, але убогу їжу, не вживав ані вина, ані шнапсу, але іноді дозволяв філіжанку кави. ... Незважаючи на незначні прибутки, ніхто в його господі не бідував».

Так із тексту Орликового щоденника стає зрозумілим, що старша донька гетьмана-вигнанця Анастасія Теодора була активним співробітником свого батька. Через неї відбувалася частина приватного родинного й політичного листування. Зять Йоган Стенфліхт намагався допомогти емігранту з амністією від російського царя. Однак водночас не можна

остаточно відкидати думку, що з Анастасією він одружився, лише щоби бути ближче до родини Орликів і наглядати за ними.

Історичних свідчень про Варвару Орлик зберіглося дуже мало. Особливих почуттів батька до неї в щоденнику не помітно. Одруження Стенфліхта з Варварою схоже на шлюб за домовленістю, метою якого було доглядати за дітьми Анастасії. Діти від першого шлюбу (онуки Орлика) не пережили своїх батьків, а від другого шлюбу їх не було взагалі. На згадку про Стенфліхта залишилися лише його шабля, люстра у храмі та поховання у Швеції біля церкви, яку він фундував своїм коштом.

¹ Орлик П. Діаріуш подорожній, який в ім'я Троїці найсвятішої, розпочатий в року 1720 місяця жовтня дня 10-го. Київ: Темпора, 2013. Т. II. С. 365. (арк. 183).

² Там само. С. 366.

³ Там само. С. 367.

⁴ Там само С. 367.

⁵ Якщо спиратися на дати гетьманських універсалів, які І. Мазепа видав у березні-квітні 1707 року в Батурині, то жодного документу між 12 березня та 25 квітня 1707 року видано не було. З інших джерел відомо, що гетьман у цей час перебував у Жовкві, де відбулася сумнозвісна нарада в Петра І. Невдовзі І. Мазепа повернувся до своєї столиці, однак чому хрещення дитини відклали аж до січня 1708 року, незрозуміло.

⁶ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 368.

⁷ Там само. С. 368.

⁸ Михайло Сервацій Корибут Вишневецький (1680–1744) — князь, державний і військовий діяч Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Брат Януша Антонія Вишневецького. Син Анни Дольської з Ходорковських. Його дружиною була княжна Катерина Дольська, донька Яна Кароля Дольського.

⁹ Найімовірніше, йдеться про Юзефа Потоцького (1673–1751) — військового, політичного і державного діяча Речі Посполитої.

¹⁰ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 369.

¹¹ Там само. С. 369; Карл Густав Реншильд (1651–1722) — шведський фельдмаршал (1706), граф, сподвижник короля Карла XII.

¹² Там само. С. 370.

¹³ Останнім часом питанням біографії та діяльності Григорія Петра Орлика було присвячено кілька важливих публікацій, підготовлених на основі джерел, які виявили у французьких архівах. Спеціально звертаю увагу на такі: Дмитришин І. Григорій Орлик або Козацька нація у французькій дипломатії. Київ: Темпора, 2019. 496 с.; Потульницький Г. Спроби мазепинської еміграції залучити кримське питання до міжнародної політики французької монархії у першій половині XVIII ст. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2021. Вип. 30. С. 26–44.

¹⁴ У джерелах і літературі трапляються різні варіанти написання прізвища зятя Орлика, однак у цій статті я послуговуватимуся саме формою «Стенфліхт».

¹⁵ Діарій подорожній, розпочатий 10 жовтня 1720 року в ім'я найсвятішої Троїці. Переклад Р. Радишевського. *Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина: Вибр. твори*: МАУП, 2006. С. 210–213.

¹⁶ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 218.

- ¹⁷ Листи в цей час Орлик підписував як Філіп Стефансон.
- ¹⁸ Нахимовський Федір Іванович (?–1758) — один із найактивніших співробітників і соратників Пилипа Орлика.
- ¹⁹ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 240.
- ²⁰ Ідеться про Карла Фрідріха Гольштейнського.
- ²¹ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 241.
- ²² Там само. С. 241–242.
- ²³ Там само. С. 246.
- ²⁴ Там само. С. 242.
- ²⁵ Там само. С. 243.
- ²⁶ Йохан Сегерстен (нобілітований як Стенфліхт 1717 р.). П. Орлик назвав його «угорським полковником», оскільки тоді Стенфліхт перебував на службі в Угорщині.
- ²⁷ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 245.
- ²⁸ Там само. С. 245.
- ²⁹ Карл Фрідріх Гольштейн-Готторпський (30.04.1700–18.06.1739) — герцог Гольштейна з роду Готторпів, батько російського імператора Петра III, племінник шведського короля Карла XII (син його сестри Гедвіги Софії), зять Петра I та Катерини II.
- ³⁰ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 245.
- ³¹ Очевидно, йдеться про Павла Івановича Ягужинського (1683–1736) — російського державного діяча й дипломата, сподвижника Петра I. Упродовж 1720–1721 років Ягужинський представляв інтереси Росії при віденському дворі імператора Священної Римської імперії.
- ³² Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 248, 251.
- ³³ Там само. С. 251.
- ³⁴ Там само. С. 254.
- ³⁵ Там само. С. 254.
- ³⁶ Там само. С. 255.
- ³⁷ Про якого саме Гагаріна йдеться в тексті щоденника, незрозуміло. Цей факт не узгоджується ні з біографією російського державного діяча Матвія Петровича Гагаріна (1659–1721), якого було страчено 16 (27) березня 1721 р., ні з біографією його сина Олексія.
- ³⁸ Орлик П. Діаріуш подорожній... С. 256.
- ³⁹ Там само. С. 257.
- ⁴⁰ Там само. С. 258.
- ⁴¹ Там само. С. 26–261.
- ⁴² Там само. С. 264.
- ⁴³ Там само. С. 264.
- ⁴⁴ Там само. С. 265–266.
- ⁴⁵ Там само. С. 268.
- ⁴⁶ Там само. С. 272.
- ⁴⁷ Там само. С. 274.
- ⁴⁸ Там само. С. 276.
- ⁴⁹ Там само. С. 278.
- ⁵⁰ Там само. С. 277.
- ⁵¹ Там само. С. 278.
- ⁵² Там само. С. 282.
- ⁵³ Там само. С. 285.
- ⁵⁴ Там само. С. 286.

⁵⁵ Там само. С. 285.

⁵⁶ Там само. С. 286.

⁵⁷ Там само. С. 292.

⁵⁸ Там само. С. 307.

⁵⁹ Там само. С. 308.

⁶⁰ Там само. С. 314.

⁶¹ Там само. С. 334, 343, 362 та ін.

⁶² Там само. С. 340.

⁶³ Там само. С. 341.

⁶⁴ Там само. С. 350.

⁶⁵ Там само. С. 363.

⁶⁶ Häggman Bertil. Ukrainas statsöverhuvud Filip Orlik med familj och regering i Kristianstad 1716–1719. *Föreningen Gamla Christianstads årsskrift*. 1994. S. 46–56; Häggman Bertil. Generallöjtnanten Johan Stenflycht — en av Karl XII:S mest internationella generaler (принадібно дякую пану Бертілу Хеггману за наданий машинопис його статті, присвяченої Йохану Стенфліхту, яким я мала можливість користуватися під час підготовки цієї статті).

REFERENCES

1. Diarii podorozhnii, rozpochatyi 10 zhovtnia 1720 roku v im'ia naisviatishoi Troitsi. (2006). In Orlyk, P. *Konstytutsiia, manifesty ta literaturna spadshchyna: Vybrani tvory*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Dmytryshyn, I. (2019). *Hryhorii Orlyk abo Kozatska natsiia u frantsuzkii dyplomatii*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Häggman, B. (1994). Ukrainas statsöverhuvud Filip Orlik med familj och regering i Kristianstad 1716–1719. *Föreningen Gamla Christianstads årsskrift*, 46–56 [in Swedish].
4. Orlyk, P. (2013). *Diariush podorozhnii, yakyi v im'ia Troitsi naisviatishoi, rozpochatyi v roku 1720 misiatsia zhovtnia dnia 10-ho*. (Vol. II). Kyiv [in Ukrainian].
5. Potulnytskyi, H. (2021). The Attempts of the Mazepian Emigration to involve the Crimean Question into the International Policy of French Kingdom in the First Half of the Eighteenth Century. *Mižnarodni zv'язki Ukraïni: naukovì pošuki ì znahìdki — The International relations of Ukraine: scientific searches and findings*, 30, 26–44 [in Ukrainian].